

Türkiyenin İktisadî Gelişmesi ve Devlet Maliyesi [*]

Prof. M. Orhan Dikmen

Dr. K. Bulutoğlu

I — TÜRK EKONOMİSİNİN İNKİŞAF İSTİKAMETLERİ

I. Bazı hatırlatmalar :

Türkiye'nin iktisadî büyümesi ile ilgili olarak, malî hasılat ve masrafların gelişmesi ve bünyesi üzerinde yapılacak bir inceleme, eğer Cumhuriyet devrinin tamamına teşmil edilebilseydi çok daha dikkate şayan olurdu. Cumhuriyetin 1923 tarihinde kurulmasından itibaren girişilen köklü reformlar bu devreye büyük bir canlılık vermektedir. Bu devreye hususiyetini veren, sosyal, hukukî ve malî şartların tekâmülü ile iktisadî gelişme arasındaki karşılıklı tesirlerin incelenmesi, öyle sanıyoruz ki çok öğretici olurdu. Hem az gelişmiş hem de inkılâpçı bir memleketin iktisadî ve malî gelişmesi hakkında öğrenilebilecek şeyler bakımından çok dikkate şayan olacak, bu belki biraz iddialı teşebbüsü burada gerçekleştirmek yeter derecede sarıh istatistik verilerin yokluğu yüzünden mümkün olmamıştır. Bütün bu devreyi kaplıyan millî gelir istatistiklerine sahip değiliz.

---

[*] Bu inceleme, 1958 ilkbaharında hazırlanmış ve aynı sene Eylül ayında Bruxelles'de toplanan Milletlerarası Maliye İlimi Kongresine takdim edilmiştir. Daha sonra basılan Kongre zabıtlarında, yer kifayetsizliğinden raporu hülâsa etmek gerekmiş ve tarafımızdan üçte iki nisbetinde kısaltılmıştır. Burada bu raporun tamamının türkçesini veriyoruz. Metinde hiç bir değişiklik yapılmamış, bilhassa Ağustos kararlarının getirdiği farklı durum incelemeye ilâve edilmemiştir. Sadece tablolara son senelere ait rakamlar ilâve edilmiştir.

Gerçekten Türk millî gelir istatistikleri henüz emin bir tahlile âlet olabilmek için arzulanan sarahat derecesine erişememiştir. Bununla beraber, Türk ekonomisinin bünyesindeki gelişme istikametleri hakkında oldukça açık bir fikir elde etmeğe de elverişlidirler.

Türkiye'de millî gelirin hesaplanmasına müteallik ilk çalışmalar 1935 e kadar çıkar. O zaman İktisat Vekâleti Konjonktür Dairesi tarafından bazı umumî tahminler yapılmıştı [1]. Daha sonra İstatistik Umum Müdürlüğünde teşkil olunan diğer bir inceleme grubu, harp devresinin bazı senelerinin millî gelirin hesabına teşebbüs etti [2]. Keza iki harp arasındaki bazı senelere dair hususî bir incelemeyi de zikretmek gerekir[3]. Fakat bu üç tahmin serisi mütecanis bir bütün teşkil etmekten uzaktır ve, aynı usullerle tesbit edilmiş olmalarına rağmen, aralarında mutabakat göstermemektedirler.

1950 den itibaren, millî gelirin tahmini usulleri tekâmül ettirildi. Böylece İstatistik Umum Müdürlüğü Türk millî gelirin verilerini, 1938 ve 1948 - 56 seneleri için yayımladı. Bu seri elde bulunanların en iyisi olduğundan bundan sonraki izahlarımızda hep ona dayanacağız. Gene bu sebeple, araştırmalarımızı harp sonrası devresine yani 1948 - 1957 devresine inhisar ettirdik.

Bu devrenin bazı hususiyetleri diğer memleketlerle müşterektir : diğer bazıları ise bir ayrılık gösterir. Bu devre Avrupa'nın yeniden imarının son seneleri ve milletlerarası kesif yardım (bilhassa harpte harab olmuş Avrupa ülkelerine ve bazı az gelişmiş memleketlere) seneleridir. Türkiye bu ikinci çeşit yardımdan istifade edenler arasındadır. Bu devrenin diğer bir ayırıcı vasfı, —bu sefer sadece Türkiye'ye mahsus— iktisadî politikada bir değişmedir. 1933 - 1945 devresi bilhassa devletçilik politikasının damgasını taşıdığı halde, 1950 den itibaren Türk Hükümeti az çok liberal bir iktisadî politika tatbik etmeyi tecrübe etti ve hususî teşebbüsü destekledi. Kalkınma gayretinin ortaya çıkardığı malî güçlükler, daha sonra Hükümeti dış ticarete libération'u terke (Eylül 1952) ve

[1] Konjonktür Servisi, «Millî Gelir», (Seri 1, No. 2, 1935); Konjonktür Servisi; Türkiye Millî Geliri, Seri 1, No. 7, 1937.

[2] İstatistik Genel Müdürlüğü, Türkiye Millî Geliri, 1943 ve 1944, (Yayın No. 275, Ankara 1947).

[3] Vedat Eldem, Millî Gelir (İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 9, Ekim 1947 - Ocak 1948, No. 1 - 2) ss. 73 - 133.

sıkı bir kambiyo kontrolü rejimini tatbika mecbur etti. Fakat hususî teşebbüse verilen ehemmiyet aynı kaldı.

2. Türk ekonomisinin hâkim vasıfları :

Türkiye gelişme yolunda olan az gelişmiş bir memlekettir. Fakat kuvvetli bir nüfus artışı, hayat seviyelerinin hızlı bir şekilde yükseltilmesine engel olmaktadır. Sağlık yatırımları ve sosyal yatırımlar, tıbbî terekkilerin yayılması, bir çok az gelişmiş ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de nüfus artışının hızlanmasına sebep olmuştur. Nüfustaki bu aşırı artış temayülüne rağmen, Türkiye Hükümetleri fertlerin hayat seviyelerindeki yükselişi hızlandırmak için hiç bir zaman maltüsçü tedbirler almayı tasarlamadılar.

TABLO 1.

Nüfusun artış hadleri

1927 — 1935	%2,1	1945 — 1950	%2,2
1935 — 1940	%1,65	1950 — 1955	%2,9
1940 — 1945	%1,05		

Nüfusun artışının hızlı temposuna rağmen, fert başına millî hasıla, —eğer kötü mahsul yılları (1949, 1954) sebebiyle görülen azalmalar bir tarafa bırakılırsa— oldukça muntazam bir şekilde artmaktadır.

TABLO 2.

Nüfusun ve fert başına millî gelirin artışı (1948 fiatları ile)

Seneler	1938	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
	T.L.	T.L.	T.L.	T.L.	T.L.	T.L.	T.L.	T.L.	T.L.	T.L.
1. Millî Hasıla	17016	20049	20487	20947	21545	22160	22761	23341	24121	24791
2. Fert başına M. H. ...	492	502	538	496	556	588	635	561	602	615
3. Fert başına M. H. müş'iri	98	100	87	99	111	117	127	112	120	123

Çeşitli Cumhuriyet Hükümetlerinin sarfettikleri sanayileşme gayretlerine rağmen, Türkiye hâlâ esas itibariyle bir ziraat mem-

leketidir. Fakat ziraatin millî gelirin teşekkülü içindeki hissesi oldukça muntazam bir şekilde azalış halindedir. 3 ve 4 numaralı tablolar, 1938 den bu yana bu gelişme hakkında bir fikir vermektedir.

Bu tablolarda görüldüğü gibi, ziraat sektörünün millî gelirin teşekkülü içindeki hissesi, kötü mahsul senelerinde (1949 ve 1954) büyük inişler göstermektedir. İyi mahsul senelerinde ise bu hisse dikkate değer derecede artabilmektedir (1953). Ziraat sektöründe elde edilen gelirlerdeki mutlak artış, düzensiz bir hareket takip etmekte ve bilhassa hava şartlarına bağlı kalmaktadır.

Aksine sanayi muntazam ve göze çarpan terakkiler kaydetmiştir. Sanayi istihsal 1948 de 926,3 milyon Türk lirası değerinde iken 1956 da, gene 1948 fiatları ile 1.637 milyon Türk lirası değerine ulaşmıştır; bu 1948 e kıyasla %139 ve 1948 e kıyasla %76,7 bir artışı temsil etmektedir. Bu artış, millî gelirin faaliyet sektörleri itibariyle terekübünde, sanayi sektörünün hissesinin 1938 de %9,3 den 1948 de %10,5 a ve 1956 da %12,3 a yükselmesine sebep olmuştur. Aynı tabloda görülecektir ki inşaat sanayii, millî gelir terekübü içinde önce yükseldikten sonra, son senelerde ithal edilen inşaat malzemesi buhranı yüzünden, yükseliş hızını kaybetmiştir.

Üç numaralı tabloda, Türk ekonomisinin sektör itibariyle ve hususiyle sanayiinin 1948 denberi gelişmesini, 1938 atıf senesi olmak üzere, takip etmek mümkündür. 1948 den itibaren sanayiinin gelişmesi hızlanmıştır.

TABLO 3.
Sektör itibarıyla Türk milli geliri (1948 fiyatları ile)

Sektörler	1938	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955(**)	1956(**)	1957(**)	1958(*)
1 — Ziraat, ormancılık, balık çılık	4.085,3	4.681,8	3.671,4	4.551,2	5.439,5	5.848,3	6.403,4	5.141,0	5.607,5	6.094,7	6.448,3	7.296,1
2 — Sanayi	684,9	926,3	973,1	1.014,1	1.098,9	1.083,9	1.311,1	1.373,4	1.428,3	1.521,4	1.631,9	1.709,0
a) Madencilik	54,2	78,2	96,3	96,3	119,2	142,2	156,6	142,5	149,8	177,6	193,4	169,5
b) İmalât sanayi	629,1	828,1	859,7	894,2	952,7	1.017,6	1.117,9	1.187,4	1.227,2	1.284,7	1.371,0	1.482,6
c) Elektrik, havagazı, su ç) İnşaat sanayi	7,6	20,0	21,9	23,6	26,4	30,7	36,6	43,5	51,3	51,1	67,5	76,9
3 — İnşaat sanayi	365,5	280,3	321,3	454,7	473,0	570,4	791,0	655,1	888,9	698,9	863,5	947,5
4 — Ticaret	614,0	960,8	786,4	952,0	1.127,7	1.203,6	1.319,8	1.116,2	1.205,5	1.304,5	1.350,6	1.541,8
5 — Ulaştırma	295,5	406,3	492,8	488,3	532,9	652,3	696,5	836,4	523,6	058,5	1.025,6	1.068,1
6 — Mali müesseseler	100,5	129,4	144,1	151,7	169,7	185,3	229,1	289,8	301,2	320,1	340,3	383,1
7 — Serbest meslek ve hiz- metler	267,2	325,3	337,8	271,2	423,1	468,9	485,0	525,0	626,4	840,3	682,8	690,0
8 — Mesken gelirleri	165,9	237,5	246,1	841,3	257,5	278,4	229,5	322,8	357,1	411,8	487,7	539,4
9 — Devlet hizmetleri	584,7	877,6	857,4	894,4	949,1	1.011,1	1.159,8	1.247,0	1.294,3	1.243,5	1.379,2	1.355,3
10 — Yurt içi geliri (1 ila 9) ..	7.385,2	8.884,7	7.845,8	9.118,9	10.519,4	11.418,8	12.693,2	11.486,7	12.361,9	13.198,8	14.020,2	15.580,3
11 — Dış âlem geliri	- 16,7	- 17,8	- 17,8	- 20,9	- 23,8	- 25,8	- 28,7	- 26,0	- 28,0	- 29,9	- 31,7	- 35,1
12 — Safi milli hasıla (Milli ge- lir, istihsal âmilleri fiatı ile)	7.348,5	8.614,7	7.828,0	9.098,3	10.495,6	11.393,0	12.664,5	11.460,7	12.333,9	13.168,9	13.988,5	15.495,2
13 — Vastatalı vergiler	759,6	913,8	810,3	942,6	1.091,6	1.184,6	1.317,3	1.188,5	1.279,0	1.365,6	1.450,6	1.606,3
14 — Safi milli hasıla (piyasa fiatları ile 12+13)	8.108,1	9.728,5	8.638,3	10.041,1	11.587,2	12.577,6	13.981,8	12.649,2	13.612,9	14.534,5	15.439,1	17.102,1
15 — Aşınma ve eskime	259,9	338,5	337,3	358,9	401,1	445,8	484,9	496,2	537,8	578,3	628,2	680,5
16 — Gayri safi milli hasıla (piyasa fiatları ile, 14+15)	8.368,0	10.667,0	8.975,6	10.400,0	11.988,3	13.023,4	14.466,7	13.145,4	14.150,7	15.112,8	16.067,3	17.782,6
17 — Gayri safi milli hasıla (istihsal âmilleri fiatları ile, 12+13)	7.608,4	9.153,2	8.165,3	9.457,2	10.896,7	11.838,8	13.149,4	11.956,9	12.871,7	13.747,2	14.616,7	16.175,7

(*) İlk muvakkat tahminler.

(**) Son muvakkat tahminler.

TABLO 4.

Çeşitli sektörlerin millî gelirdeki hisseleri

Sektörler	1938	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
Ziraat	55,6	53,2	49,9	50,0	52,3	51,3	50,6	44,9	46,0	46,3
Sanayi	9,3	10,5	12,5	11,1	10,5	10,5	10,3	12,0	11,9	12,3
İnşaat	5,0	3,2	4,1	5,0	4,5	5,0	6,2	5,7	5,4	4,2
Ticaret	11,1	10,9	10,2	10,5	10,7	10,6	10,4	9,7	9,9	10,0
Münakale	4,0	4,6	6,3	5,4	5,1	5,7	5,5	7,3	7,1	7,1
Devlet hizmetleri	8,0	9,9	11,0	9,8	9,0	8,9	9,2	10,9	9,7	9,3
Diğer sektörler (*)	7,0	7,7	9,0	8,2	7,9	8,0	7,8	9,5	10,0	10,8
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

(*) Mali müesseseler, serbest meslekler ve diğer hizmetler, mesken gelirleri.

Sınai istihsal (inşaat hariç) müş'irlerine dair 5 numaralı tablo bu gelişme hakkında oldukça açık bir fikir vermektedir.

TABLO 5.

1938	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
73,9	100	105,5	109,5	118,6	128,5	141,5	148,3	162,2	176,7

Nüfus artışı, sanayi terakkileri ve ziraatin makineleşmesi köyden çıkışı hızlandırmıştır. Ziraattaki faal nüfusun nisbeti 1950 de %84,1 den 1955 de %76,8 e düşmüştür.

1950 den önceki devreden farklı olarak, büyümenin asıl menşei hususî sanayi olmuştur. 1933 - 1939 senelerinde, sanayi, hususiyle ağır sanayi en çok Devlet sektöründe inkişaf etmiştir. Hükümet 1933 de Devlet teşebbüslerinin yatırımlarını tanzim etmeye çalışan beş senelik bir plân hazırladı ve tatbik mevkiine koydu. 1943 den itibaren, harp sırasında işlerini büyütmiş olan sanayicilerin ve tâcirlerin tazyiki altında, «Devletçilik» politikasında yorgunluk alâ-

metleri kendini göstermiş ve Devlet teşebbüsü yerini gittikçe hususî teşebbüse terk etmeğe başlamıştır. «Devletçilik» memleketin sosyal sabit sermayesini kurmağa çalışıyor ve hususî teşebbüsleri tamamlamak veya onlara yeni ufuklar açmak suretiyle sanayileşme programını iyi bir şekilde gerçekleştirmek hedefini güdüyordu. 1950 de iktidarın değişmesi bu yeni temayülü büsbütün teşvik etti ve hususî teşebbüse çok daha müsait bir iktisadî politikaya yol açtı. Bu hususu aşağıdaki tabloda müşahede etmek mümkündür.

TABLO 6.

Sanayi işletmelerinin inkişafı (10 beygir gücünden fazla muharrik kuvvete sahip ve 10 dan fazla işçi çalıştıran)

ÖZEL SEKTÖR :

<i>Seneler</i>	<i>İşletme sayısı</i>	<i>İşçi sayısı</i>	<i>İstihsal (sanayinin ilâve ettiği değer, 1.000 T.L.)</i>	<i>Sabit sermaye yatırımları (1.000 T.L.)</i>
1950	1.802	70.163	261.756	34.834
1951	2.636	90.724	353.051	34.038
1952	2.910	99.588	429.337	66.061
1953	3.355	120.960	604.460	126.051
1954	3.704	130.960	746.969	111.873
1955	4.106	139.729	931.385	151.129
1956	4.443	136.058	1.150.556	200.759

DEVLET SEKTÖRÜ :

1950	103	76.033	428.024	42.653
1951	111	83.858	513.043	68.436
1952	115	82.115	681.826	58.378
1953	149	86.331	762.069	105.651
1954	146	86.161	762.626	179.112
1955	155	94.573	936.724	222.153
1956	160	104.974	991.599	321.235

Muayyen bir cesametın üstündeki tesislerin (10 dan fazla işçi kullanan ve 10 beygir gücünden yüksek bir motor takatine sahip bulunan) nazara alınması suretiyle yapılan sayımlar, hususî sanayi sektörünün Devlet sektöründen daha hızlı geliştiğini ortaya çıkarmıştır. 1950 de, bu tesislerdeki işçi sayısı, âmme sektöründe hususî sektörden daha fazla idi. 1956 da, hususî sektör işçi mevcudunu,

1950 ye kıyasla, hemen hemen iki misline çıkardı ve âmme sektörünü %30 nisbetinde aştı. Aynı gelişme, iki sektörün istihşalleri (eklenen değeri olarak) mukayese edilince de müşahede edilebilir. Hususî sektör istihşalinin değeri dört mislinden fazlaya çıkarırken (%340 artış), âmme sektörü sadece %130 arttırmıştır.

Temayüldeki bu değişme, kısmen, hususî sanayii kuvvetle destekliyen Demokrat Parti hükümetinin siyasetinin bir neticesidir. Bununla beraber hükümet devletin iktisadî teşebbüslerinden de vazgeçmiş değildir. Programında vaad ettiğinin aksine olarak, devletin bazı sanayi tesislerini hususî teşebbüse devretmemiştir. Aksine, bir çok yeni devlet sanayii kurmuş, yahut da devletin finansman müesseselerinin hususî teşebbüslere iştirak etmesini sağlamıştır.

3. Millî hasılda yatırımların payı :

1948 denberi Türk ekonomisinin dikkati çeken diğeri bir vasfı, millî hasıla içinde yatırımların hissesinde görülen oldukça muntazam artıştır.

TABLO 7.

Millî kaynakların kullanılışı (cari fiatlarda milyon Türk lirası olarak)

	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
Hususî istihlâk ve âmme istihlâki	9.442	8.481	9.482	11.260	13.049	15.170	15.132	13.465	21.945
Dahilde gayri safi sermaye teşekkülü	843	929	976	1.252	1.801	2.098	2.480	3.006	3.400
Millî harcama	10.285	9.410	10.458	12.512	14.850	17.268	17.612	21.471	25.345
Net ihracat	- 218	- 129	- 74	- 241	- 530	- 443	- 498	- 606	- 367
Piyasa fiatları ile gayri-safi millî hasıla	10.067	9.281	10.384	12.271	14.320	16.821	17.114	20.865	24.978
Dahilde gayri safi sermaye teşekkülü	8,4	10	9,5	10,1	12,3	12,4	14,2	14,1	13,5
(Gayri safi millî hasıla- nın yüzdesi olarak)									

Bu tabloda, toplu istihlâkin, gayri safi sermaye teşekkülünün ve dış ticaret açığının takip ettikleri seyir görülmektedir.

Yatırımların millî hasılaya nisbeti 1954 e kadar yükseldikten sonra, düşmeye başlamıştır. Bu azalmanın başlıca sebebi, dış ticaret açığının gittikçe yükselerek, yatırım mallarının daha fazla miktarda ithaline imkân vermemesidir.

Diğer bir hesap (bakınız tablo 8), yatırımlar hakkında farklı rakamlar vermektedir. Bu rakamlar, faktör fiatı ile millî gelire nisbet edildiği takdirde çok yüksek bir yüzdeye ulaşmaktadırlar (1955 için %19). Fakat bu hesaplar hususîdir ve yatırımlar faktör fiatı ile millî gelire nisbet edilmektedir; bu nokta farkı kısmen izah edebilir.

TABLO 8.

Millî hasıla ve 1948 fiatları ile sermaye teşekkülü

	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Faktör fiatı ile gayri safi millî hasıla	9.152	8.165	9.457	10.896	11.838	13.149	11.956	13.052
Gayri safi yatırımlar	950	1.060	1.100	1.390	1.850	2.060	2.160	2.510
Millî hasılanın yüzdesi olarak gayri safi yatırımlar...	10,2	13	11,6	12,8	15,7	15,6	18,1	19

9 numaralı tablo, yatırımların sektör itibariyle dağılımını göstermektedir. Ziraatta gayri safi sermaye teşekkülü 1950 de %13,2 den 1953 de %16 ya çıkmıştır. Maalesef yatırımların sektör itibariyle dağılışı hakkında daha teferruatlı bilgiye sahip değiliz.

TABLO 9.

Gayri safi yatırımlar ve sektör itibariyle dağılımları
(Milyon Türk lirası olarak ve yüzdelerle)

Sektörler	1950	%	1952	%	1953	%
Ziraat	145	13,2	300	16,2	330	16
Sanayi ve enerji	300	27	430	23,1	585	28,2
Diğer	655	59,8	1.120	60,7	1.145	55,8
	1.100	100,0	1.850	100,0	2.060	100,0

KAYNAK : Turkish Investment and Economic Development, Mimeographed study by Chenery, Erandow and Colin December 1953. FOA Mission, Ankara.

Türk ekonomisinin 1948 denberi olan gelişmesinin bu kısa takdimi sonunda, derin ve bünyevî vasıfta bir değişmenin vukubulduğunu beyan etmenin mümkün olmadığını sanıyoruz. Eğer uzun vâdeli bünye değişmeleri esas alınır, Türk ekonomisinin ana vasıfları bu devrede değişmemiştir denebilir. Fakat şüphesiz bu devrede bünyevî bir değişmenin temposu hızlanmıştır.

Gelişme vetiresi, iktisadî ve siyasî vasıfta meseleler yaratarak mecrasını takip etmektedir. Gelecek izahatımızda, biz bu gelişmenin devlet varidatı ve hükümetin masraf politikası üzerindeki tesirlerini tahlil etmek istiyoruz.

II — İKTİSADÎ GELİŞME İLE ALÂKALI OLARAK ÂMME VARİDATININ SEYRİ

Acaba, 1948 denberi iktisadî gelişme ile münasebettar olarak, âmme varidatında vukua gelen değişmeler nelerdir?

I. Türk vergi sisteminin inkişafı :

Bu sorunun cevabını sadece merkezî hükümetin varidatı için araştıracağız. Türkiye'de mahallî idareler maliyesi devlet bütçesinin ancak %15 civarında bir kısmını temsil ederler (1948 de %14,3, 1950 de %16,6). Bundan da merkezî hükümet varidatından yapılan yardımların ve ayrılan payların indirilmesi gerekir. Bu sebeple mahallî maliyeleri, tahlillerimizin eksik kalması tehlikesi olmadan incelememiz dışında bırakabileceğimizi sanıyoruz.

TABLO 10.

Âmme varidatında vasıtah, vasıtasız vergilerin ve diğer gelirlerin nisbî ehemmiyeti

Seneler	Vasıtasız vergiler %	Vasıtah vergiler %	Diğer gelirler %	
1950	34,45	53,96	11,59	100
1953	28,12	60,06	11,82	100
1956	33,52	52,27	12,21	100

Görülüyor ki vergiler devlet varidatının %88 den fazlasını teşkil etmektedirler. Türk vergi sistemini kısaca gözden geçirdikten sonra, iktisadî gelişme ile münasebettar olarak, vergilerin randımanı meselesini ele alacağız.

Cumhuriyet vergi tarihinde açıkça iki devre tesbit etmek mümkündür. Birincisi Cumhuriyetin tesisi ile başlar ve 1950 yılına kadar devam eder; ikincisi ise 1950 den bu güne kadar olan devredir.

Cumhuriyetin tesisinin (1923) hemen arkasından, bir seri malî reformlar Osmanlı vergi sisteminin tamamen yenilenmesini temin etmiştir. Büyük Millet Meclisi sırasıyla hayvan vergisini (1924), kazanç vergisini (1926), muamele vergisini (1926), veraset vergisini (1926), yeni gümrük tarifesi (1929) ve nihayet arazi vergisini (1931) kabul etti.

İkinci dünya harbi sırasında Türk hükümeti bir çok kereler vergi tarifelerinde artırmalar yaptı. Ayrıca, Meclisten istisnâ bir varlık vergisi, bir ihraç resmi ve bir toprak mahsulleri vergisi geçirdi. Bütün bu tedbirler dünya harbi sebebiyle istisnâ bir şekilde artmış olan devlet masraflarını karşılamak ve o zamanlar tehditkâr bir hal almış olan enflasyonu bastırmak için alınmıştı.

Harbi takip eden devrede, daha kat'î olarak 1947 den itibaren, Türk vergi sistemini köklü bir reforma tâbi tutmak için çalışmalar başladı. Bu çalışmaların bir sonucu olan gelir vergisi ve kurumlar vergisi 1949 da tasdik edildi ve böylece Cumhuriyet vergiciliğinin halihazır safhası açılmış oldu.

2. Gelir vergisi :

Türk gelir vergisi tecrübesi, az gelişmiş bir ülkede girişilmiş olduğu için ayrıca dikkate değer. İktisadî seviyenin, vatandaşların vergi hususundaki dürüstlüklerinin, nihayet idarenin durumunun; mükelleflerin beyannameleri üzerine toplanacak bir gelir vergisinden çok şey beklenmesine imkân vermediği bir memlekette bu verginin başarı şansları hakkında yapılan kötümser tahminler hâdiseler tarafından doğrulanmamıştır. Gerçekten altı senelik tatbikattan sonra, Türk gelir vergisi randıman bakımından tatminkâr görünmüştür. Bununla beraber başlıca eksikliği genişlik ve derinlik bakımından yeter derecede gelişmemiş oluşudur. Vergi adaleti endişesi ile kabul edilmiş muafiyet ve istisnaların büyük bir kısmı, bu ada-

leti ortadan kaldırıcı hakiki imtiyazlardır. İleride bu istisna ve muafiyetlerin mahiyet ve mahzurlarına avdet edeceğiz.

Aşağıdaki tablo bize gelir vergisi hasılatının seyri hakkında bir fikir vermektedir.

TABLO 11.

Gelir vergisi hasılatının seyri

(Bin Türk lirası olarak)

<i>Seneler</i>	<i>Gelir vergisi hasılatı</i>	<i>Beyanname ile tahsil edilen</i>
1950	4.808	
1951	209.204	50.833
1952	299.810	104.342
1953	394.642	140.862
1954	532.077	204.784
1955	656.305	260.834
1956	840.684	326.245
1957	972.336	365.242
1958	1.179.000	—

Bu tablo üzerinde gelir vergisinin hasılatındaki hızlı artış müşahede edilebilir. Fakat bu hasılatın büyük bir kısmı kaynakta tevkif yolu ile, yani esas itibariyle emek gelirlerine tatbik edilen sert bir tahsil yolu ile toplanmıştır. Gelir vergisi hasılatı toplu vergi hasılatının 1955 de %26,4 ünü ve 1957 de de %27 sini tahsil etmiştir.

TABLO 12.

Gelir vergisi

	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Beyannameye tâbi mükellef sayısı	45.774	54.444	62.737	75.024	86.709	101.244	148.842	160.271	194.568
Beyan edilen gelir	280.263	533.491	701.635	958.683	1.209.346	1.490.609	1.782.506	2.070.096	2.106.470
Ödenen vergi	50.833	10.342	140.362	204.784	260.834	326.245	359.812	486.137	532.491
Beyan edilen gelirin yüzdesi olarak ödenen vergi	%18,1	%19,5	%19,7	%21,4	%21,6	%21,9	%20,2	%23,4	%25,2

TABLO 13.

Gelir vergisi hasılatının gelişmesi (mâş'irlerle)

	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
Beyannameye tâbi mükellef sayısı	100	119	137	164	189	222	322	350
Beyan edilen gelir (1951 fiyatları ile)	100	190	250	340	431	532	635	737
Ödenen vergi (1951 fiyatları ile)	100	204	277	404	514	646	705	957

[*] Kâr ve zarar bildiren mükelleflerin yekûnunu gösterir, muvakkat rakamlar.

Beyannameye tâbi mükellef sayısı, gelir vergisinin ikinci tatbik yılı olan 1951 den bu yana üç mislinden fazla bir artış göstermiştir. Bu kısmen, fiatların yükseliş sebebiyle pek çok mükellefin esnaf muafiyeti sınırını aşmış olmasından ileri gelmiştir. Diğer taraftan, 1957 de çıkmış olan bir kanun, gelir vergisinden muaf tutulmak için ticaret hacminde kabul edilen haddi daha da indirmiştir.

Gelir vergisini ziraat sektörüne de teşmil etmek için girilmiş olan bir çok teşebbüsler, köylülerin reylerini elde etmek kaygusu yüzünden akim kalmıştır. Türk vergi sisteminin en büyük gedliğini teşkil eden bu dikenli meseleye ileride avdet etmek istiyoruz.

Ödenen verginin matraha nisbeti %18 den 1956 da %21,9 a yükselmiştir ki, bu, vergiye tâbi gelirlerde yüksek tarifeye tâbi dilimlerin gittikçe artan bir yer işgal etmeleri ile izah edilebilir. Vergi nisbetlerinin 1957 de kabul edilen bir kanunla artırılmış olması bu temayülü, yeni tarifinin yürürlüğe gireceği 1958 senesinden itibaren daha da kuvvetlendirecektir [4]. Bu tarifeye göre en yüksek dilime tatbiki kabil nisbet %45 den %60 a yükseltilmiştir. Bu dilimden itibaren vergi nisbî olmakta ve 300.000 lirayı geçen bütün gelirler, artık eski tarifede olduğu gibi %35 nisbetine değil, %50 nisbetine tâbi olmaktadır.

Gelir vergisinin tatbiki konmasından yedi sene sonra vukua gelen bu artırma, büyük bir mukavemetle karşılaşmamıştır. Çünkü her şeyden önce ilk tarife gelir vergisinin yürürlüğe konmasına karşı husule gelecek tepkileri azaltmak endişesiyle çok düşük nisbetler tesbit etmişti. Diğer taraftan sanayi ve ticaretin içinde bulunduğu elverişli atmosfer, kaçakçılık imkânlarının geniş oluşu, vergi tarifesindeki bir ağırlaştırmaya karşı mükellefleri ruhî bakımdan hazırlamıştır.

[4] Nitekim 1959 da bu nisbet %25,2 ye yükselmiştir.

TABLO 14.

Gelir vergisinin müterakkîliği

<i>Gelir dilimleri</i>	<i>Yeni tarife[*]</i>	<i>Eski tarife[**]</i>
2.500	15 %	15 %
5.000	20 %	20 %
10.000	25 %	25 %
20.000	30 %	30 %
20.000	35 %	35 %
20.000	40 %	40 %
22.500	45 %	45 %
25.000	50 %	—
50.000	55 %	—
125.000	60 %	—

[*] 300.000 lirayı aşan matrahlara %50 nisbeti uygulanır.

[**] 100.000 lirayı aşan matrahlara %35 nisbeti uygulanırdı.

Türk gelir vergisinin müterakkîliği önce hızlı sonra yavaştır, sonunda da mütenasip olmaktadır.

Aşağı gelir dilimleri üzerinde çok ağır bir vergi tazyiki yapan bir müterakkîliği Türk gelir vergisinin en önemli kusurlarından biri olduğunu söyleyebiliriz (bakınız tablo 15). Fakat gelirler piramidinin teşekkülü toplu hasıla önemli bir şekilde azalmaksızın, asgarî geçim için daha büyük bir indirim tanınmasına ve küçük gelirler için daha müsait bir müterakkîliğin kabul edilmesine imkân vermemektedir. Asgarî geçim indiriminde yapılmış olan son artırma enflasyonun tesirlerini ancak kısmen bertaraf edebilmiştir.

Bu sebeplerle Türk gelir vergisi hasılatının büyük bir kısmını nisbeten orta ve düşük gelirlerden (maaşlar ve ücretler) kaynakta tevkif yolu ile temin etmektedir. Fakat sanayiın terakkileri ve ticarete gittikçe daha mühim kazançların sağlanması sayesinde yüksek gelirlerin vergi iktidarına dayanmak imkânları artmaktadır. Eğer ziraat sektöründe gerçekleştirilen yüksek gelirler aynı şekilde vergiye tâbi tutulmuş olsaydı, Türk gelir vergisi tecrübesinin başarılı olduğu tereddütsüz söylenebilirdi.

TABLO 15.

Bazı memleketlerde çeşitli gelirlere tatbik edilen vergi nisbetleri

(Türk lirası olarak senelik gelirler)

<i>Bekârlar :</i>	6.000	12.000	24.000	60.000
Belçika	3,7	8,4	14,6	23,7
Fransa	4,4	7,1	18,3	33,6
Amerika Birleşik Devletleri...	5,0	11,7	15,4	20,1
İngiltere	8,9	18,4	26,3	38,4
Türkiye	16,1	19,7	23,6	29,4
<i>Evli iki çocuk sahibi :</i>				
Belçika	—	6,7	11,7	21,9
Fransa	—	1,4	7,5	17,0
Amerika Birleşik Devletleri...	—	—	5,0	13,0
İngiltere	—	5,9	19,0	35,5
Türkiye	14,3	18,6	22,9	29,0
<i>Evli beş çocuk sahibi :</i>				
Belçika	—	—	3,9	17,3
Fransa	—	—	3,9	17,3
Amerika Birleşik Devletleri...	—	—	—	9,0
İngiltere	—	—	12,0	32,7
Türkiye	13,1	17,8	22,5	28,8

NOT : Burada emek gelirlerine tatbik edilen nisbetler gösterilmiştir. Bir dolar 5,60 T.L. olarak hesaplanmıştır.

3. Kurumlar vergisi :

1949 da kabul edilen ve 1950 den itibaren yürürlüğe giren ikinci büyük vergi reformu kurumlar vergisidir.

16 ve 17 numaralı tablolar mükellef kurumların adetlerinin, vergiye tâbi kazançlarının ve ödedikleri vergilerin tekâmülünü mutlak rakamlar halinde ve müş'irlerle göstermektedir.

TABLO 16.

Kurumlar vergisi

	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Mükellef adetleri (Yal- nız kâr gösterenler)	1.014	1.104	1.171	1.444	1.472	1.828	1.962	2.130	4.073
Vergiye tâbi gelir (1000 T.L.)	147.141	300.226	346.051	418.524	448.524	714.639	743.513	839.682	1.336.656
Ödenecek vergi (1000 T.L.)	24.362	56.574	54.063	69.369	69.836	131.451	124.087	129.574	214.244

NOT : 1951 - 58 yıllarına taahhük eden rakamlar İstatistik Umum Müdürlüğüne hazırlanan mali istatistiklerden alın-
mıştır. 1959 yılına ait rakamlar muvakkat olup kâr ve zarar gösteren mükelleflerin yekûnunu göstermektedir.

TABLO 17.

Kurumlar vergisi hasılatının gelişmesi

(Müşirlerle)

	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
Mükellef sayısı	100	108	115	142	145	179	193	215
Vergiye tâbi gelir	100	204	235	278	304	430	505	570
Ödenecek vergi	100	229	213	280	282	539	510	533

Vergiye tâbi kurumların sayısı, 1951 den bu yana iki mislinden fazla artmıştır. Bu artış bu vergiye devlet varidatı içinde ayrı bir ehemmiyet vermektedir. Vergi nisbeti (%10), Batı memleketlerinde tatbik edilen nisbetlere kıyaslandığı takdirde oldukça düşük görünmektedir. Fakat halihazır durumu ile kanun, bir takım çift vergilendirmelere de sebep olmaktadır. Diğer taraftan işaret edelim ki kurum kazançları ihtiyat olarak ayrılınsınlar veya temettü olarak dağıtılsınlar, gelir vergisi adı altında %15 nisbetinde bir tevkife tâbi tutulmaktadır. Her şeye rağmen, iddia edilebilir ki, yüksek gelir kademelerinde sermaye terakümünü bir kurum çerçevesi içinde yapmak daha avantajlıdır ve vergi tasarrufu sağlayabilir. Bu malî avantajların, Türkiye'de ferdi firmaların sermaye şirketi statüsünü almalarında müşevvik bir rol oynadığı söylenebilir. Diğer taraftan sanayileşme ve hususî teşebbüsün teşvik edilmesi ticaret şirketlerinin çoğalmasına tesir eden âmillerdendir. Enflasyonist tazyikler de, 1950 den itibaren bankaların artışında hâkim bir rol oynamıştır. Bütün bu tesirlerin sonucu olarak, Türk ekonomisinin değişen bünyesi, kurumlar vergisinden gittikçe artan bir hasılat beklenmesine imkân vermektedir. Bununla beraber vergi nisbetinin yükseltilmesi ve ofofinansmanı, başka bir deyişle, şirket içinde sermaye teşekkülünü teşvik edici tedbirlerin alınması da temenni edilir.

4. Türk vergi sisteminin halihazır bünyesi :

Gelir vergisi ve kurumlar vergisi reformlarının tatbik edilmesinden sonra, devlet gelirleri içinde vasitasız vergilerin nisbeti önce dikkate değer bir şekilde azalmış fakat sonra yükselmiş ve 1950 deki nisbeti de geçmiştir. Fakat son senelerde bu nisbet gene önemli bir şekilde düşmüştür. (Bakınız tablo 18).

Vasitasız vergilerin kaydettikleri terakkî, bir taraftan bunların tahsil metodlarında vukua gelen terakkilere diğer taraftan da bu vergilere tâbi gelirlerdeki artışlara bağlanabilir. (Son senelerde, 1956 dan sonra, vasitasız vergilerin azalışı, bir vasitalı vergi olarak hazine hissesinin artışı ve vergi hasılatının daha çok vasitalı vergilerin mabetlerinde yapılan artırımlarla karşılanması ile izah edilebilir).

TABLO 18.

*Vasıtasız ve vasıtah vergilerin devlet varidatı
içindeki nisbî önemleri*

<i>Seneler</i>	<i>Vasıtah vergiler</i>	<i>Vasıtasız vergiler</i>
1938	% 33,7	% 66,3
1948	38,7	61,3
1949	36,4	63,6
1950	39,0	61,0
1951	28,0	77,0
1952	28,4	71,5
1953	31,9	68,1
1954	35,4	64,6
1955	36,3	63,7
1956	40,5	59,5
1957	39,0	61,2
1958	38,7	61,3
1959 [*]	32,6	67,3
1960 [*]	35,1	64,9

[*] Bütçe tahminleri.

Vasıtah vergilerin bir nisbet olarak azalışı vergi yükünün daha âdil bir şekilde dağıtılmasına doğru bir temayül olarak tefsir edilebilir, çünkü bazı seneler vergi hasılatının üçte ikisinden fazlasını teşkil etmiş olan vasıtah vergiler, daha çok carî istihlâk mallarından tahsil olunmaktadır. Az gelişmiş bir ekonomi çerçevesinde, vasıtah vergilerden yeter derecede hasılat elde etmek için, bu çeşit istihlâk mallarını vergilendirmekte zaruret vardır.

Bu şekilde hareket edildiği zaman, vasıtah vergilerin ric'îliği daha da artmaktadır. Eğer bu vergiler daha çok konfor mallarına ve lüks mallara doğru kaydırılmak istenirse, o zaman elde edilecek hasılat çok çabuk azalır; çünkü az gelişmiş ekonomilerde, bu çeşit mallar, talep elâstikliklerinin çok yüksek oluşu bir tarafa, nisbeten ehemmiyetli mübadelelere de mevzu olmamaktadırlar. Vasıtah vergilerde, adalet esası ile hasılat esası arasındaki bağdaşmazlık pek iyi bilinen bir husustur. Az gelişmiş ekonomilerde bu çok daha bariç ve çözümlenmesi çok daha güç bir şekildedir.

1957 de istihsal vergisinin kabul edilmesine kadar, dahilî muamele vergisinin ve ithalde alman muamele vergisinin başlıca mahzuru bazı ilk ihtiyaç maddelerini de vergilendirmesi idi. Bu vergi yerine 1957 de istihsal vergisi kondu. Bu sonuncu da *gider vergisi* adı altında toplanmış bir vasıtalı vergiler (harçlar, kaydiyeler v.s.) grubu arasında yer almaktadır.

Türk istihsal vergisi bazı iptidai maddelerden tahsil olunmaktadır. Bu sonuncuların seçiminde, hasılat ve kolaylık esasları diğer bütün esaslara galip gelmiştir. Kanun vazı sadece hasılatı azaltmadan mükellef sayısını azaltacak bir usul aramıştır. Böylece bazı ilk maddeleri vergilendiren ampirik bir vergi kabul edildi. Bu vergi ekonomide çok önemli bozulmalara, çarpımalara (distortion) sebep olacaktır. Çünkü bir taraftan, vergilendirilen maddelerin sayısı azaltıldığı ve iptidai maddelere geçildiği için, vergi nisbetleri çok yüksektir (%10 dan %40 hattâ 70 e kadar), diğer taraftan da bazı iptidai maddeler istisna edilmiştir.

TABLO 19.

Çeşitli vergilerin nisbî ehemmiyetleri

(1955 yılında)

<i>Vergiler</i>	<i>Hasılat 1.000.000 T.L.</i>	<i>Toplamın yüzdesi olarak hasılat</i>
Gelir vergisi	656	%26,4
Kurumlar vergisi	79	% 3,2
Hayvanlar vergisi	28	% 1,1
Diğer vasıtasız vergiler	54	% 2,2
İthalât muamele vergisi	194	% 7,8
Dahilde alman muamele vergisi	247	%10,0
Gümrük vergileri	247	%10,0
İstihlâk vergisi	193	% 7,8
İnhisarlar varidatı	227	% 9,1
Diğer vasıtalı vergiler	555	%22,4
	2.480	100,0

Yukardaki tablo çeşitli vergiler hasılatının 1955 yılında toplu vergi varidatı içindeki nisbî ehemmiyetlerini göstermektedir. Vasi-

tali vergiler inhisarlar dahil devlet varidatı içinde, üçte ikiden fazla (%67,1) bir yer işgal etmektedir.

Aşağıdaki tablo ise çeşitli vergiler hasılatının gene 1955 yılında millî gelire olan nisbetlerini göstermektedir.

TABLO 20.

Çeşitli vergilerin gayri safî millî hasılaya nisbeti

Gelir vergisi	% 3,5
Kurumlar vergisi	% 0,5
Diğer vasıtasız vergiler	% 0,6
Vasitalı vergiler	% 7,6
İnhisarlar varidatı	% 1,2
<i>Toplam</i>	<i>%13,4</i>

5. Vergi ödeme iktidarının gelişmesi :

Türkiye'de gelir seviyelerinin düşük oluşu, toplu vergi yükünü kolayca artırabilmek için yeter derecede geniş bir marj bırakmaktadır. Diğer bir ifade ile, Türk ekonomisinin vergi ödeme iktidarı çok dardır. Ortalama vergi tazyiki, gayri safî millî hasılatın %14 ünü aşmamaktadır (1949 yılı hariç).

Kaldı ki millî hasılatın tamamı üzerinden bu ortalama varidatı elde etmek için, Türk vergi sistemi, nisbeten mütevazı gelir dilimleri üzerinde yüksek bir tazyik yapmaktadır (bakınız tablo 15) ve carî istihlâk mallarını oldukça ağır bir şekilde vergilendirmektedir.

Şurası muhakkak ki, eğer millî gelirin artışı bilhassa müterakkî vergiye tâbi gelirleri artırırsa, bunun bir neticesi olarak, vergi tazyikinin sabit olduğu faraziyesi altında, vergi hasılatı yönünde daha kuvvetli bir artış husule gelir.

Diğer taraftan, yüksek bir müterakkîliğe sahip bir gelir vergisinin hâkim durumda olduğu bir vergi sisteminde, millî gelirin dağılışımdaki eşitsizliğin daha da artması, diğer hususlar aynı kalmak şartıyla, vergi ödeme iktidarını nisbîden daha yüksek bir şekilde artırır.

Bu iki kaide karşısında, Türkiye'de iktisadî büyümenin vergi hasılatı ve vergi ödeme iktidarı üzerindeki tesirleri nelerdir?

Gayri safi millî hasılanın bir nisbeti olarak vergi hasılatının gelişmesi, fert başına millî hasılanın gelişmesi ile bir korrelasyon göstermemektedir (bakınız tablo 21).

TABLO 21.

<i>Seneler</i>	<i>Vergi hasılatı</i>	<i>Gayri safi millî hasılanın yüzdesi olarak vergi hasılatı</i>	<i>Fert başına millî müş'iri</i>
1938	244	13,8 %	98
1948	1137	12,5 %	100
1949	1196	15,4 %	87
1950	1256	13,4 %	99
1951	1291	11,6 %	111
1952	1608	12,4 %	117
1953	1892	12,4 %	126
1954	2132	13,7 %	112
1955	2523	13,4 %	120
1956	2871	12,6 %	122

[*] Cari fiatlarla milyon Türk lirası olarak. Tekel safi hasılatı dahil.

Fert başına millî hasılanın artışı, vergiler hasılatında nisbiden daha yüksek bir artış sağlamamıştır. Vergi tazyikinin sabit kaldığı faraziyesinin gerçeğe uyduğu devrede bile (1951 - 1956 devresi), yukarıda ileri sürdüğümüz kaide vakalar tarafından teyit edilmiştir. Millî hasılanın bir nisbeti olarak vergi hasılatının 1951 den 1953 e kadar artışı, kısmen gelir vergisinin ve kurumlar vergisinin daha iyi tatbiki ile izah olunabilir.

Diğer taraftan müşahede ediyoruz ki, fert başına millî hasılanın azaldığı seneler, vergilerin hasılatı en yüksek nisbetlere ulaşmaktadır (1949 ve 1954 de).

Şu halde, yukarıda ortaya attığımız kaidenin hilâfına, Türkiye'de iktisadî gelişme, millî hasılanın bir nisbeti olarak, vergilerin hasılatını artıracak yerde azaltmaktadır. Bunun üç sebebi vardır.

Her şeyden önce, millî gelirin senelik dalgalanmalarının en önemli âmilli olan ziraat sektörü, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, gelir vergisinden tamamen istisna edilmiştir. Böylece iyi mahsul senelerinde, vergilendirilmeyen gelirlerin, millî hasıla içindeki hissesi çok ehemmiyetli bir şekilde artmaktadır. Netice itibariyle, ziraat sektöründe millî gelirin artışı diğer sektörlerdeki artışın daha kuvvetli oldukça, vergi tazyikinin azalmak temayülü göstermesi veya sabit kalması tabiidir.

İkinci olarak ve yukarıda yaptığımız faraziye hilâfına, müterakkî vergiler (gelir vergisi, veraset ve intikal vergisi) Türk vergi sistemi içinde hâkim bir durumda değildir. Gelir vergisi vergi hasılatının ancak %25 ini temsil etmektedir. Buna karşılık, vasıtalı vergiler vergi hasılatının üçte ikisinden daha fazlasını temsil etmekte ve vergi sisteminin tamamına ric'î bir vasıf vermektedir. Bu sebeple, millî gelirin arttığı seneler, ilâve gelirler üzerindeki vergi yükü, kısmen vergi sisteminin ric'îliği yüzünden, azalmak temayülü göstermektedir.

Nihayet üçüncü olarak, gelir vergisinin müterakkîliği çok zayıftır, ve uygulandığı gelirlerin millî gelir içinde işgal ettiği yer de çok küçüktür; bu sebeple yukarıdaki iki âminin tesirlerini bertaraf edecek kuvvette değildir.

Bu sebepler, iktisadî gelişmenin, millî hasılatın bir nisbeti olarak vergi hasılatı üzerindeki ilk bakışta bir paradoks gibi görünen tesirini izah etmektedir. Fakat kısa devre iktisadî gelişmesi eğer uzun devre iktisadî büyüme vetiresini harekete geçirirse, gelir kademelerindeki vergi tazyikinin değiştirilmesine imkân verebilir. Böylece, Türkiye'de iktisadî büyümenin gelecekte vergi sistemi içinde müterakkî vergilerin hissesinin artırılmasına imkân vereceği ve vasıtalı vergilerin tamamının daha az ric'î kılınmasını sağlayabileceği ümit edilebilir. O zaman vergilerin hasılatı, millî hasılatın hareketlerini daha büyük bir elâstiklikle (birimden yüksek) takip edecektir.

Acaba millî gelirin paylaşılmasındaki değişmeler karşısında, vergilerin hasılatının gelişmesi nasıl olmaktadır? Elimizde bu hususta kullanılabilecek istatistikler olmadığı için, bu sorunun cevabını araştırmak çok daha güçtür.

Millî gelirin dağılışındaki eşitsizliğin, diğer hususlar aynı kalmak şartıyla, vergilerin toplu hasılatını artırabilmesi için, çok kuv-

TABLO II.

Aşağıdaki neticeler aile münasebetleri ve aile dayanışması hakkındadır.

*Bulgaristan'da ve burada hangi işler için icabettikçe
kimlere danışuyorsunuz?*

<i>Bulgaristan'da :</i>	<i>Hürriyet</i>	<i>Gümüssuyu</i>
Hiç kimseye	% 40	% 23
Ana, baba ve ağabeysine	% 17	% 30
Büyüklerle	% 17	% 19
İhtiyar Türklere	% 7	% 12
Diğer cevaplar	% 19	% 16
Mecmu nisbet	%100	%100
Ankete katılanlar	(45)	(93)
<i>Burada :</i>		
Hiç kimseye	% 46	% 22
Ana, baba ve ağabeysine	% 13	% 28
Büyüklerle	% 13	% 11
İhtiyar Türklere	% 2	% 5
Diğer cevaplar	% 26	% 34
Mecmu nisbet	%100	%100
Ankete katılanlar	(45)	(93)

*Bulgaristan'da ve burada kimlerin tavsiyelerini
dinliyordunuz?*

<i>Bulgaristan'da :</i>	<i>Hürriyet</i>	<i>Gümüssuyu</i>
Danışmaz	% 32	% 28
Babasının, anasının, ağabeysinin	% 22	% 30
İlkin ailenin	% 17	% 12
Sonra ileri gelenlerin, kültürlü olanların		
Yaşlıların	% 4	% 10
Diğer cevaplar	% 25	% 20
Mecmu nisbet	%100	%100
<i>Burada :</i>		
Danışmaz	% 28	% 21
Akrabalar	% 13	% 30
Ana, babasına	% 20	% 17
İhtiyar Türklere	% 4	% 5
Diğer cevaplar	% 35	% 27
Mecmu nisbet	%100	%100
Ankete katılanlar	(45)	(93)

TABLO 18.

*Vasıtasız ve vasıtalı vergilerin devlet varidatı
içindeki nisbî önemleri*

<i>Seneler</i>	<i>Vasıtalı vergiler</i>	<i>Vasıtasız vergiler</i>
1938	% 33,7	% 66,3
1948	38,7	61,3
1949	36,4	63,6
1950	39,0	61,0
1951	28,0	77,0
1952	28,4	71,5
1953	31,9	68,1
1954	35,4	64,6
1955	36,3	63,7
1956	40,5	59,5
1957	39,0	61,2
1958	38,7	61,3
1959 [*]	32,6	67,3
1960 [*]	35,1	64,9

[*] Bütçe tahminleri.

Vasıtalı vergilerin bir nisbet olarak azalışı vergi yükünün daha âdil bir şekilde dağıtılmasına doğru bir temayül olarak tefsir edilebilir, çünkü bazı seneler vergi hasılatının üçte ikisinden fazlasını teşkil etmiş olan vasıtalı vergiler, daha çok carî istihlâk mallarından tahsil olunmaktadır. Az gelişmiş bir ekonomi çerçevesinde, vasıtalı vergilerden yeter derecede hasılat elde etmek için, bu çeşit istihlâk mallarını vergilendirmekte zaruret vardır.

Bu şekilde hareket edildiği zaman, vasıtalı vergilerin ric'îliği daha da artmaktadır. Eğer bu vergiler daha çok konfor mallarına ve lüks mallara doğru kaydırılmak istenirse, o zaman elde edilecek hasılat çok çabuk azalır; çünkü az gelişmiş ekonomilerde, bu çeşit mallar, talep elâstikliklerinin çok yüksek oluşu bir tarafa, nisbeten ehemmiyetli mübadelelere de mevzu olmamaktadırlar. Vasıtalı vergilerde, adalet esası ile hasılat esası arasındaki bağdaşmazlık pek iyi bilinen bir husustur. Az gelişmiş ekonomilerde bu çok daha bariz ve çözümlenmesi çok daha güç bir şekildedir.

1957 de istihsal vergisinin kabul edilmesine kadar, dahilî muamele vergisinin ve ithalde alınan muamele vergisinin başlıca mahzuru bazı ilk ihtiyaç maddelerini de vergilendirmesi idi. Bu vergi yerine 1957 de istihsal vergisi kondu. Bu sonuncu da *gider vergisi* adı altında toplanmış bir vasıtalı vergiler (harçlar, kaydiyeler v.s.) grubu arasında yer almaktadır.

Türk istihsal vergisi bazı iptidâî maddelerden tahsil olunmaktadır. Bu sonuncuların seçiminde, hasılat ve kolaylık esasları diğer bütün esaslara galip gelmiştir. Kanun vazn sadece hasılatı azaltmadan mükellef sayısını azaltacak bir usul aramıştır. Böylece bazı ilk maddeleri vergilendiren ampirik bir vergi kabul edildi. Bu vergi ekonomide çok önemli bozulmalara, çarpımalara (distortion) sebep olacaktır. Çünkü bir taraftan, vergilendirilen maddelerin sayısı azaltıldığı ve iptidâî maddelere geçildiği için, vergi nisbetleri çok yüksektir (%10 dan %40 hattâ 70 e kadar), diğer taraftan da bazı iptidâî maddeler istisna edilmiştir.

TABLO 19.

Çeşitli vergilerin nisbî ehemmiyetleri

(1955 yılında)

<i>Vergiler</i>	<i>Hasılat 1.000.000 T.L.</i>	<i>Toplamın yüzdesi olarak hasılat</i>
Gelir vergisi	656	%26,4
Kurumlar vergisi	79	% 3,2
Hayvanlar vergisi	28	% 1,1
Diğer vasıtasız vergiler	54	% 2,2
İthalât muamele vergisi	194	% 7,8
Dahilde alman muamele vergisi	247	%10,0
Gümrük vergileri	247	%10,0
İstihlâk vergisi	193	% 7,8
İnhisarlar varidatı	227	% 9,1
Diğer vasıtalı vergiler	555	%22,4
	2.480	100,0

Yukardaki tablo çeşitli vergiler hasılatının 1955 yılında toplu vergi varidatı içindeki nisbî ehemmiyetlerini göstermektedir. Vasi-

talı vergiler inhisarlar dahil devlet varidatı içinde, üçte ikiden fazla (%67,1) bir yer işgal etmektedir.

Aşağıdaki tablo ise çeşitli vergiler hasılatının gene 1955 yılında millî gelire olan nisbetlerini göstermektedir.

TABLO 20.

Çeşitli vergilerin gayri safi millî hasılaya nisbeti

Gelir vergisi	% 3,5
Kurumlar vergisi	% 0,5
Diğer vasıtasız vergiler	% 0,6
Vasıtalı vergiler	% 7,6
Inhisarlar varidatı	% 1,2
<i>Toplam</i>	<i>%13,4</i>

5. Vergi ödeme iktidarının gelişmesi :

Türkiye'de gelir seviyelerinin düşük oluşu, toplu vergi yükünü kolayca artırabilmek için yeter derecede geniş bir marj bırakmaktadır. Diğer bir ifade ile, Türk ekonomisinin vergi ödeme iktidarı çok dardır. Ortalama vergi tazyiki, gayri safi millî hasılanın %14 ünü aşmamaktadır (1949 yılı hariç).

Kaldı ki millî hasılanın tamamı üzerinden bu ortalama varidatı elde etmek için, Türk vergi sistemi, nisbeten mütevazı gelir dilimleri üzerinde yüksek bir tazyik yapmaktadır (bakınız tablo 15) ve carî istihlâk mallarını oldukça ağır bir şekilde vergilendirmektedir.

Şurası muhakkak ki, eğer millî gelirin artışı bilhassa müterakkî vergiye tâbi gelirleri artırırsa, bunun bir neticesi olarak, vergi tazyikinin sabit olduğu faraziyesi altında, vergi hasılatı yönünde daha kuvvetli bir artış husule gelir.

Diğer taraftan, yüksek bir müterakkîliğe sahip bir gelir vergisinin hâkim durumda olduğu bir vergi sisteminde, millî gelirin dağılışımdaki eşitsizliğin daha da artması, diğer hususlar aynı kalmak şartıyla, vergi ödeme iktidarını nisbîden daha yüksek bir şekilde artırır.

Bu iki kaide karşısında, Türkiye'de iktisadî büyümenin vergi hasılatı ve vergi ödeme iktidarı üzerindeki tesirleri nelerdir?

Gayri safi millî hasılanın bir nisbeti olarak vergi hasılatının gelişmesi, fert başına millî hasılanın gelişmesi ile bir korrelasyon göstermemektedir (bakınız tablo 21).

TABLO 21.

<i>Seneler</i>	<i>Vergi hasılatı</i>	<i>Gayri safi millî hasılanın yüzdesi olarak vergi hasılatı</i>	<i>Fert başına millî müş'iri</i>
1938	244	13,8 %	98
1948	1137	12,5 %	100
1949	1196	15,4 %	87
1950	1256	13,4 %	99
1951	1291	11,6 %	111
1952	1608	12,4 %	117
1953	1892	12,4 %	126
1954	2132	13,7 %	112
1955	2523	13,4 %	120
1956	2871	12,6 %	122

[*] Cari fiatlarla milyon Türk lirası olarak. Tekel safi hasılatı dahil.

Fert başına millî hasılanın artışı, vergiler hasılatında nisbiden daha yüksek bir artış sağlamamıştır. Vergi tazyikinin sabit kaldığı faraziyesinin gerçeğe uyduğu devrede bile (1951-1956 devresi), yukarıda ileri sürdüğümüz kaide vakalar tarafından teyit edilmemiştir. Millî hasılanın bir nisbeti olarak vergi hasılatının 1951 den 1953 e kadar artışı, kısmen gelir vergisinin ve kurumlar vergisinin daha iyi tatbiki ile izah olunabilir.

Diğer taraftan müşahede ediyoruz ki, fert başına millî hasılanın azaldığı seneler, vergilerin hasılatı en yüksek nisbetlere ulaşmaktadır (1949 ve 1954 de).

Şu halde, yukarıda ortaya attığımız kaidenin hilâfına, Türkiye'de iktisadî gelişme, millî hasılanın bir nisbeti olarak, vergilerin hasılatını artıracak yerde azaltmaktadır. Bunun üç sebebi vardır.

Her şeyden önce, millî gelirin senelik dalgalanmalarının en önemli âmilî olan ziraat sektörü, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, gelir vergisinden tamamen istisna edilmiştir. Böylece iyi mahsul senelerinde, vergilendirilmeyen gelirlerin, millî hasıla içindeki hissesi çok ehemmiyetli bir şekilde artmaktadır. Netice itibariyle, ziraat sektöründe millî gelirin artışı diğer sektörlerdeki artışın daha kuvvetli oldukça, vergi tazyikinin azalmak temayülü göstermesi veya sabit kalması tabiidir.

İkinci olarak ve yukarıda yaptığımız faraziye hilâfına, müterakkî vergiler (gelir vergisi, veraset ve intikal vergisi) Türk vergi sistemi içinde hâkim bir durumda değildir. Gelir vergisi vergi hasılatının ancak %25 ini temsil etmektedir. Buna karşılık, vasıtalı vergiler vergi hasılatının üçte ikisinden daha fazlasını temsil etmekte ve vergi sisteminin tamamına ric'î bir vasıf vermektedir. Bu sebeple, millî gelirin arttığı seneler, ilâve gelirler üzerindeki vergi yükü, kısmen vergi sisteminin ric'îliği yüzünden, azalmak temayülü göstermektedir.

Nihayet üçüncü olarak, gelir vergisinin müterakkîliği çok zayıftır, ve uygulandığı gelirlerin millî gelir içinde işgal ettiği yer de çok küçüktür; bu sebeple yukarıdaki iki âmilin tesirlerini bertaraf edecek kuvvette değildir.

Bu sebepler, iktisadî gelişmenin, millî hasılatının bir nisbeti olarak vergi hasılatı üzerindeki ilk bakışta bir paradoks gibi görünen tesirini izah etmektedir. Fakat kısa devre iktisadî gelişmesi eğer uzun devre iktisadî büyüme vetresini harekete geçirirse, gelir kademelerindeki vergi tazyikinin değiştirilmesine imkân verebilir. Böylece, Türkiye'de iktisadî büyümenin gelecekte vergi sistemi içinde müterakkî vergilerin hissesinin artırılmasına imkân vereceği ve vasıtalı vergilerin tamamının daha az ric'î kılınmasını sağlayabileceği ümit edilebilir. O zaman vergilerin hasılatı, millî hasılatın hareketlerini daha büyük bir elâstiklikle (birimden yüksek) takip edecektir.

Acaba millî gelirin paylaşılmasındaki değişmeler karşısında, vergilerin hasılatının gelişmesi nasıl olmaktadır? Elimizde bu hususta kullanılacak istatistikler olmadığı için, bu sorunun cevabını araştırmak çok daha güçtür.

Millî gelirin dağılışımdaki eşitsizliğin, diğer hususlar aynı kalmak şartıyla, vergilerin toplu hasılatını artırabilmesi için, çok kuv-

vetli bir müterakkîliğin vergi sisteminin tamamına hâkim olması gerekir. Halbuki Türkiye'de, yukarıda da söylediğimiz gibi, durum bu değildir. 1948 den bu yana, gelir dağılışı eğrisinin eşitsizlik istikametinde yer değiştirdiğini farzetmemiz için bir çok sebep vardır. Sanayide gerçeleştirilen terakkiler, ticaret sektöründe daha yüksek kazançlar elde etmek için gitt'kçe artan imkânlar, maaş ve ücretlerin fiat yükselişleri karşısında nisbeten müstakar kalışı ve nihayet ziraat sektöründe büyük arazi sahiplerinin gelirlerini hızla arturmalarına imkân veren ziraat makineleşme bunu düşünmemizi haklı gösterecek sebeplerdir. Fakat Türkiye'de, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, gelir vergisi vergilerin tamamı içinde hâkim bir mevki işgal etmemektedir. Ziraat sektöründe tatbik edilmemektedir ve müterakkîliği nisbeten mütevazı kalmaktadır. Bu sebeple Türkiye'de, gelir eşitsizliğinin daha da artmış olmasının, tek başına, vergi hasılatında hissedilebilir bir artış yaptığını söylemek mümkün değildir.

6. Sektör itibariyle vergi tazyiki :

Türkiye'de vergilerin sektör itibariyle dağılışı çok eşitsizdir. Eğer inikâs mekanizmasının çok karışık tesirleri nazara alınmazsa, pek büyük bir kesinlik iddiasında olmaksızın, çeşitli faaliyet sektörlerinin maruz kaldıkları vergi tazyiki aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

TABLO 22.

Sektör gayri safi hasılasının bir yüzdesi olarak vasıtasız vergiler

<i>Sektörler</i>	<i>Vergi tazyiki</i>
Ziraat	% 1,78
Sanayi (inşaat dahil)	% 4,76
Ticaret	% 7,92
Münakale	% 2,24
Hizmetler	%12,05
Gayrimenkul iradı	% 8,20

KAYNAK : Vasıtasız vergilerin sektör itibariyle dağılışına ait rakamlar Nazı Oker'in «Türkiye'de vergi yükü» adlı incelemesinden alınmıştır, (Maliye Tetkik Kurulu Neğriyatı, 1955-56, no. 64, Ankara).

Bu tabloda vasitasız vergilerin tazyikinin hizmet gelirleri üzerinde en yüksek dereceye ulaştığı görülmektedir. En çok devlet sektöründe maaşlardan ve ücretlerden alınan vergiler, bu sektörün tamamı için nisbeti yükseltmektedir. Ziraat sektörünün ödediği vasitasız vergi olarak hayvanlar vergisi, arazi vergisi ve köy gelirleri zikredilebilir.

Son seneler zarfında, vergi ödeme iktidarı en çok ziraat sektöründe artmıştır. Bu artış iki sebepten ileri gelmiştir.

Önce fert başına millî gelir ziraat sektöründe diğer sektörlerde olduğundan daha hızlı artmıştır. Ziraî makineleşme ve sanayileşme köyden çıkışın ve şehirleşmenin temposunu hızlandırmıştır. Böylece ziraatta faal nüfus 1950 de %84,1 den 1955 de %76,8 e düşmüştür. Ziraattaki efektifin nisbî azalışı ile birlikte ziraat millî hasılasının yükselişi fert başına gelirin önemli bir şekilde artmasına sebep olmuştur. Fert başına gayri safî hasıla 1950 de 266 liradan 1955 de 326 liraya ulaşmıştır (1948 fiatları ile), Halbuki diğer sektörlerin tamamında fert başına millî hasıla bir azalış göstermiştir (1950 de 1732 lira, 1955 de 1519 lira, 1948 fiatları ile).

İkinci sebep, ziraat sektöründe millî gelirin dağılışının daha eşitsiz oluşudur. Bu eşitsizlik son seneler zarfında daha da artmıştır. Bu sebeple ziraat sektöründe, gelir vergisine tâbi tutulduğu takdirde çok büyük hasılat temin edecek kadar yüksek gelir elde eden işletme sahipleri vardır. Yapılan hesaplar, sadece senelik geliri 7.000 lirayı aşan işletme sahipleri vergilendirildiği takdirde dahi elde edilecek gelirin 200 milyon liranın üstünde, yani halihazır gelir vergisi hasılatının dörtte biri kadar olacağını göstermiştir. (Hâlen Türk gelir vergisinin tanıdığı indirim iki çocuklu evli mükellef için sadece 1.620 liradır).

Ziraî kazançları gelir vergisine tâbi tutacak bir reform son derece lüzumludur. Hâlen vergilerin hasılatını, adalet esaslarını bozmadan artırmanın başka bir çaresi yoktur. Maaşlar ve ücretler esasen çok yüksek bir vergi yüküne maruzdur. Sanayiî daha da yüksek bir şekilde vergilendirilmesi, âmme otoritelerinin açıkça güttükleri sanayileşme hedefine aykırıdır.

Ziraat sektöründeki yüksek gelirleri vergilendirmek suretiyle gelir elde etmek, hükümete kalkınma masraflarının finansmanı için aradığı fonları temin edecektir. Zengin ziraî işletme sahiplerinin gösteriş istihlâkine olan kuvvetli meyilleri gözönünde tutulursa, böyle bir verginin tahsil edilmesi ve yatırımlara harcanması orta-

lama istihlâk meylini azaltacak ve az gelişmiş ekonomilerin baş meseleleri olan hızlı bir sermaye terakümünün teminine hizmet edecektir.

7. İstikraz ve para politikası :

İstikraz esas itibariyle âmme varidatı arasında istisnaî bir yoldur. Bununla beraber, Türkiye'de kalkınma masraflarının finansmanında oldukça muntazam bir kaynak olmuştur.

1950-1957 arasında, istikraza, en çok hazine kefaleti altında iktisadî devlet teşekkülleri, yatırım programlarının finansmanı için başvurmuşlardır (bakınız tablo 23). Sermaye piyasası devlet tahvillerini muntazam bir şekilde massedecek vasıfta olmadığı için, çok kere para tedbirlerine başvurmak, Merkez Bankasından avans istemek yolu tutulmuştur. Para hacmini şişirmek suretiyle finansman ve ziraî, ticarî ve sınaî sektörlere tanınan kredi kolaylıkları 1954 den itibaren ekonominin tamamı üzerinde enflasyoncu tazyikler yapmaya başlamıştır. Fiatların yükselişi 1956 dan itibaren hızlanmıştır (bakınız tablo 25) [5].

Dış âmme borçlarının kalkınma programlarının icrasında çok önemli bir tesiri olmuştur (bakınız tablo 24).

TABLO 23.
İç borçların seyri
(Milyon T.L.)

Seneler	Dalgah borçlar				Konsolide borçlar	Umumî yekân[*]
	Umumî bütçe	Katma bütçeleri	Devlet işletmeleri	Diğer		
1948	263	206	334	—	784	1.588
1949	253	244	267	—	683	1.446
1950	310	349	364	3	764	1.790
1951	370	407	495	5	733	2.010
1952	208	297	685	122	760	2.073
1953	251	104	1.102	125	724	2.306
1954	353	108	1.024	119	815	2.420
1955	282	198	973	116	985	2.555
1956	272	290	978	116	1.037	2.694
1957	388	307	1.322	116	1.112	2.245

[*] Yekündaki farklar, rakamların yuvarlak alınmasındandır.

[5] Bu inceleme 1958 Mayısında yani Ağustos 1958 istikrar politikasından önce hazırlanmıştır.

TABLO 24.

Dış borçların seyri

(1.000.000 T.L.)

<i>Seneler</i>	<i>Dağah borçlar</i>	<i>Konsolide borçlar</i>	<i>Yekûn</i>
1948	70	782	851
1949	91	612	703
1950	84	691	775
1951	73	677	750
1952	56	767	823
1953	128	626	754
1954	164	688	852
1955	202	767	968
1956	309	867	1.176
1957	266	939	1.205

TABLO 25.

Fiat müs'irleri

<i>Seneler</i>	<i>Gecinme müs'irleri (İstanbul)</i>	<i>Toptan fiat müs'irleri</i>
1938	29	21
1948	100	100
1949	110	108
1950	104	97
1951	103	103
1952	109	104
1953	113	107
1954	123	118
1955	134	127
1956	153	148
1957	171	175

III — ÂMME MASRAFLARININ SEYRİ VE İKTİSADİ GELİŞME

Âmme masrafları, yükselen bir seyir takip etmektedir ve bu yükseliş uzun devrede millî gelirin artışından daha hızlıdır. Bununla beraber gayri safî hasılanın bir nisbeti olarak âmme masrafları iyi mahsul senelerinde azalmakta, kötü mahsul senelerinde ise artmaktadır.

Âmme masraflarının oldukça muntazam bir şekilde artmasına karşılık millî gelirin artışının düzensiz oluşu yüzdedeki bu değişmelerin bariz sebebidir.

TABLO 26.

Âmme masraflarının ve gayri safî millî hasılanın gelişmesi

<i>Seneler</i>	<i>Âmme masrafları</i>	<i>Gayri safî millî hasıla</i>	<i>Gayri safî millî hasılanın bir nisbeti olarak âmme masrafları</i>
1948	1.319	9.153	14,4
1949	1.442	8.298	17,4
1950	1.552	9.370	16,4
1951	1.641	11.154	14,7
1952	1.812	12.965	14,—
1953	2.192	15.298	14,3
1954	2.355	15.484	15,3
1955	3.034	18.898	16,—
1956	3.445	22.634	15,2

Sabit fiatlarla fert başına âmme masrafları tutarı 1929 dan beri üç kereden fazla artmıştır. Diyebiliriz ki gelecekte de bu artış seyrini değiştirmeyecektir ve iktisadî gelişme ise onu daha da kuvvetlendirecektir.

Memleketin zenginleşmesi, devletin hâlen ileri memleketlerle kıyaslandığı takdirde oldukça mütevazî bir seviyede görünen sosyal hizmetlerini, eğitim ve sağlık masraflarını daha da artıracaktır.

TABLO 27.

Nüfusun ve âmme masraflarının artışı

<i>Yıllar</i>	<i>Âmme masrafları[*] (1.000 T.L.)</i>	<i>Fert başına âmme masrafları (Cari fiyatlar T.L.)</i>	<i>Fert başına âmme masrafları (1948 fiyatları T.L.)</i>
1927	213.367	14,9	30,4
1935	223.748	13,8	45,5
1940	535.864	30,0	79,3
1945	1.018.854	52,6	54,3
1950	1.487.208	71,0	73,2
1955	2.940.727	122,0	96,0

[*] Sigorta ödenekleri dahil.

28 numaralı tablo âmme masraflarının başlıca faaliyet sektörleri itibariyle gelişmesini mutlak olarak ve yüzdelerle göstermektedir.

İktisadî kalkınma masrafları en hızlı artan masraf nevidir. Bütçe masrafları içinde işgal ettikleri nisbet %16 dan %33 e yükselmiştir. Çünkü devlet, memleketin temel cihazlanması için gittikçe daha fazla harcama yapmaktadır. Diğer taraftan enflasyon nisbeten istikrar arzeden personel masraflarının âmme masrafları içinde gittikçe daha az yer tutmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan Atlantik Paktı çerçevesinde girilmiş olan ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından finanse edilen enfra-strüktür masraflarını da gözönünde tutmak icap eder.

İdarî masrafların bir yüzde olarak azalması yukarıda da işaret ettiğimiz gibi fiyatların yükselmesi karşısında maaşların nisbeten müstakar kalmasının bir sonucudur (bakınız tablo 28).

Gene kısmen aynı sebeple 1950 den bu yana, millî kaynakların kullanımında âmme istihlâkinin payı azalmıştır. Diğer taraftan bu kaynakların kullanımında yatırımların hissesi artmıştır. Âmme yatırımlarının artışı bu temayülün başlıca sebebidir (bakınız tablo 28).

TABLO 28.

Büyük hizmet grupları itibarıyla Devlet masrafları [*]

(Cari masraflar ve yatırımlar)

	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960[**]
1—Sihhat	48	52	61	68	86	117	128	151	164	195	198	268	388
2—Maarif	143	204	197	209	224	269	314	480	501	588	642	746	1.117
3—Sosyal Güvenlik...	88	95	132	148	156	174	176	202	235	248	263	341	415
4—İktisadi kalkınma	210	253	321	350	413	555	588	867	993	1.317	1.542	2.082	2.737
5—Müdafaa	441	536	520	530	542	635	664	865	873	1.054	1.079	1.339	1.462
6—Borç ödeme	181	84	98	105	115	126	126	131	138	157	264	186	271
7—Umumi idare	258	218	223	231	276	316	359	448	541	586	633	1.261	1.252
Yekûn	1.319	1.442	1.552	1.641	1.812	2.192	2.355	3.034	3.445	4.145	4.626	4.932	7.621
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
1—Sihhat	3,6	3,6	3,9	4,2	4,7	5,3	5,4	5,5	4,8	4,7	4,3	4,4	4,4
2—Maarif	10,5	14,2	12,7	12,8	12,4	12,4	13,3	14,2	14,6	14,2	13,9	11,9	11,9
3—Sosyal güvenlik...	6,6	6,6	8,6	9,—	8,5	7,9	6,7	6,6	6,8	6,—	5,7	5,5	5,5
4—İktisadi kalkınma	16,—	17,6	20,7	21,4	22,8	25,2	25,—	28,6	29,5	31,6	33,2	33,5	33,5
5—Müdafaa	33,8	37,1	33,4	32,1	30,—	29,—	28,2	26,6	25,4	25,6	23,4	21,5	21,5
6—Borç ödeme	9,8	5,8	6,3	6,4	6,3	5,3	4,3	4,3	4,—	3,8	5,7	3,0	3,0
7—Umumi idare	19,6	15,1	14,4	14,1	15,2	14,4	15,3	14,7	15,1	14,1	13,8	20,0	20,0
Yekûn	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—

[*] (Katma bütçeler dahil).

[**] 1960 Bütçe rakamları.

TABLO 29.

Millî kaynakların kullanılışı

<i>Seneler</i>	<i>Kaynakların tamamı[*]</i>	<i>Özel istihlak</i>	<i>Ämme istihlakı</i>	<i>yatırımlar</i>	<i>Toplam</i>
		<i>%</i>	<i>%</i>	<i>%</i>	
1950	10.845	76,5	14,0	9,5	100
1951	12.512	77,8	12,1	10,1	100
1952	14.851	76,9	10,8	12,3	100
1953	17.264	77,2	10,4	12,4	100
1954	17.613	74,6	11,2	14,2	100
1955	21.471	75,5	10,4	14,1	100
1956	25.345	76,3	10,2	13,5	100

[*] Gayrisafi millî hasıla artı ithalât eksi ihracat.

30 numaralı tablo, yatırım masraflarının faaliyet sektörü itibariyle dağılımını göstermektedir. 1950-58 arasında bu masraflar beş kereden daha fazla artmıştır. En büyük kısmı iktisadi kalkınma için yapılan yatırım masrafları işgal etmektedir. Bu masrafların terekübü ve takip ettikleri seyir 31 numaralı tabloda takip edilebilir.

Bu masraflar memlekette bir sabit sermayeyi tesis etmek, önceden mevcut olanı da iyileştirmek için yapılmıştır. Münakale şebekesi için yapılan harcamalar en büyük kısmı işgal etmektedir (1958 de %51,7), bunu ziraat sektöründe yapılan yatırımlar takip etmektedir. Bu iki masraf nevinde en çok ziraat sektörü faydalanmaktadır.

Görülüyor ki varidat politikasında olduğu kadar, masraf politikasında da hükümetin yardımlarından en çok ziraat sektörü faydalanmıştır. Bütün bunlara Toprak Mahsulleri Ofisinin hükümetin emirlerine uyarak takip ettiği tarım ürünleri için yüksek fiyat politikasını da ilâve etmek icap eder. Buna mukabil, aynı tablo üzerinde görüyoruz ki sanayi, madenler ve enerji için yapılan yatırım masrafları 1950 den bu yana azalmıştır.

TABLO 30.

Büyük hizmet grupları itibarıyla yatırım masrafları

(Umumi muvazene ve mülhak bütçeler) (Milyon T.L. olarak)

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960[*]
Sihhat	3,9	6,1	12,0	26,1	24,4	20,3	13,3	24,2	18,2	24,9	33,7
Maarif	11,2	20,2	25,3	42,1	53,0	72,5	75,9	104,2	110,0	127,9	231,4
İktisadi kalkınma	221,5	256,7	316,5	443,8	473,1	708,7	799,1	1066,1	1304,0	1727,2	2305,6
Milli savunma...	21,0	22,1	19,1	45,4	42,8	73,5	63,1	63,1	90,9	91,7	98,7
Özel idare	3,1	5,0 ₄	2,1	3,6	1,6	2,6	3,5	10,4	12,5	40,5	69,4
	260,9	310,2	375,1	561,2	595,1	877,3	955,2	1273,2	1536,4	2012,3	2738,9
Yüzde olarak:	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Sihhat	1,2	2,—	3,2	4,6	4,—	2,3	1,3	1,5	1,2	1,2	1,2
Maarif	4,3	6,5	6,1	7,5	8,7	8,2	7,8	8,2	7,2	6,3	6,3
İktisadi kalkınma	85,—	83,—	85,—	79,—	80,—	81,—	84,—	84,—	86,—	86,0	86,0
Milli Savunma...	8,4	7,1	5,1	8,3	7,1	8,3	6,6	5,3	5,8	4,5	4,5
Özel idare	1,1	1,4	0,6	0,6	0,2	0,2	0,3	0,7	0,8	2,0	2,0
	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—

[*] 1960 Bütçe Kanunu rakamları.

TABLO 31.

Başlıca faaliyet sahaları itibarıyla iktisadi kalkınma için yapılan yatırımlar

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
1 — Endüstri, madencilik, elektrik enerjisi	49,9	45,2	35,5	47,6	50,8	47,0	39,1	54,7	59,0	106,9	120,5
2 — Ziraat	47,9	54,5	72,9	102,3	106,2	182,1	241,3	382,1	428,6	531,0	578,7
3 — Mühakalat	104,6	130,0	188,2	238,3	235,6	399,8	462,6	551,2	680,0	916,1	1251,3
4 — Nafia	36,8	36,7	33,5	72,1	90,8	100,3	85,7	113,2	136,4	173,2	355,0
	239,5	266,7	330,3	460,4	483,5	729,3	828,8	1101,3	1304,—	1727,2	2305,6
1 — Endüstri, madencilik, elektrik enerjisi	21,—	16,8	10,5	10,3	10,5	6,4	4,8	5,—	4,5	6,1	%
2 — Ziraat	20,—	20,5	21,8	22,1	22,—	24,8	29,3	34,6	33,—	33,—	%
3 — Mühakalat	43,5	49,—	57,5	52,0	49,—	55,—	55,6	50,—	52,1	51,9	%
4 — Nafia	16,5	13,7	10,2	15,6	18,5	13,8	10,3	10,4	10,4	10,—	%
	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—	100,—

[*] 1960 Bütçe Kanunu rakamları.

TABLO 32.

Ziraatte verimlilik

<i>Seneler</i>	<i>Ziraat istihsal miiş'irleri</i>	<i>Elcilen arazi miiş'irleri</i>	<i>Ziraat verim miiş'irleri</i>
1938	87,3	—,—	95,—
1948	100,—	100,—	100,—
1949	78,—	94,—	65,—
1950	97,—	104,—	84,—
1951	117,4	112,—	108,—
1952	124,9	124,—	110,—
1953	137,0	137,—	115,—
1954	109,1	139,—	76,—
1955	124,5	148,—	96,—
1956	131,3	153,—	94,—

Fakat ziraat sektöru bütün bu yatırım masraflarından sonra verimliliğini artırıma benzemiyor. 32 numaralı tablo ziraat istihsalin başlıca artış sebebinin ekime açılmış sahanın genişletilmiş oluşundan ileri geldiğini göstermektedir. Ziraat verimler, aşığı yukarı, harpten önceki seviyelerinde kalmıştır. Ziraat sektöründe yapılan cihazlanma masrafları, ziraat makineleşme için tanınan kolaylıklar, modern istihsal teknikleri ile alâkalı bir eğitim politikası ile birlikte yapılmadıkça verimliliği pek artıramıyacaktır. Bundan böyle ziraat sektöründe teknik öğretim yatırımlarına daha büyük bir önem vermek gerekecektir.

IV — NETİCE

Türkiye'de âmme varidatının ve âmme masraflarının iktisadî gelişmeye muvazi olarak takip ettiği seyrin tetkikinden nasıl bir netice çıkarabiliriz ?

Türk vergi sisteminin, münhasıran iktisadî büyüme teşvik zaviyesinden tesis edildiği iddia olunamaz. Buna mukabil, bünyesinin bazı vasıfları ve nisbetleri iktisadî gelişmenin bir fonksiyonu olarak değişmektedir.

Şüphesiz sanayi ve diğer sektörlerin kaydettikleri gelişme, gelir vergisini ve kurumlar vergisini tatbika koyan reformun başarıya ulaşmasında büyük bir rol oynamıştır. Fakat vergilerin hasılatı millî gelirin hareketlerine birimden yüksek bir elâstiklikle tepki göstermemektedir. Ziraat gelirleri gelir vergisinden (yahut herhangi bir diğer müterakkî vergiden) istisna edildikçe, bu elâstiklik noksanı Türk vergi sisteminin en ehemmiyetli vasıflarından biri olarak kalacaktır.

Vergi reformuna rağmen, vergiler hasılatı içinde vasıtalı vergiler hâlâ çok hâkim bir yer işgal etmektedirler. Şüphesiz, az gelişmiş bir ekonomi dahilinde, vasıtalı vergiler yolu ile bir kısım istihlâk masrafları kısılmadığı takdirde yüksek bir yatırım nisbeti gerçekleştirmek kolay değildir. Fakat hiç değilse bu kısmayı gelirlere nisbî bir hale getirmek ve iktisadî gelişmenin de yardımı ile, ric'î karakteri ortadan kaldırmaya çalışmak lâzımdır.

Âmme masrafları iktisadî kalkınmaya muvazi olarak yükselen karakterine devam etmektedir. Hattâ tahmin edilebilir ki gelecekte bu masraflar, millî gelirin terekübü içinde daha da büyük bir nisbet işgal edeceklerdir. Bunun sebebi de, iktisadî büyümenin vergi ödeme iktidarını gittikçe hızlanan bir tempo ile yükseltmesi ve böylece gayri safî hasılanın daha büyük bir kısmının devlet harcamalarına tahsis edilmesine imkân vermesidir. Bu harcamalar bilhassa az gelişmiş ülkelerde, iktisadî kalkınma, refah, sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler ihtiyaçlarının daha iyi bir şekilde tatmin edilebilmesi için, daha da hızla artmağa meyletmektedir.

Türkiye'de, bir taraftan yatırımların beraberce mütalâasını sağlayacak, diğer taraftan da kalkınmanın yükünün âdil ve uygun bir şekilde paylaşılmasını temin edecek bir millî plânın lüzumu meselesi, siyasî çevrelerde çok şiddetli münakaşalara yol açmaktadır. Maamafih bir kalkınma plânı fikri gittikçe taraftar toplamakta ve yayılmaktadır.